

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 9/4 2020 s. 1442-1453, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

BOSTANZADE MUHAMMED EFENDİ'NİN MANZUM KAHVE FETVASI - TENKİTLİ METİN-

Muhittin ELİAÇIK*

Geliş Tarihi: Haziran, 2020

Kabul Tarihi: Eylül, 2020

Öz

Osmanlı döneminde hukuki yönü de bulunan fetvâlar nazmen de verilmiş ve Türk edebiyatı böylece orijinal bir türün daha sahibi olmuştur. Fikhî konuların böyle ilgi çekici bir yolla açıklanması bu fetvâların değerli hâle gelmesine yol açmış ve meraklıları tarafından bu fetvâlar özenle saklanıp şiir mecmualarına kaydedilmiştir. Osmanlı'da fetvâlar umumiyetle mensur biçimde verilmiş, manzum biçimde verilmesi ise fetvâyı veren şeyhülislâm veya müftünün şairliği ile ilgili görülmüştür. Osmanlı'da divan şairleri arasında özel bir yeri bulunan şeyhülislâm ve diğer ilmiye mensuplarının çeşitli tarihlerde birçok manzum fetvâ verdikleri görülmüştür. Bugüne kadar tarafımızca çeşitli şeyhülislam ve müftülere ait 60 civarında manzum fetvâ tanıtılmış olup bunlar genellikle 3-10 beyit arasında kısa manzumelerdir. Bu çalışmamızda ise daha önce iki ayrı makale ile manzum fetvâlarını tanıttığımız Bostanzade Muhammed Efendi'nin kendi yaşadığı dönemde çok ses getirmiş olan 64 beyitlik kahve fetvâsının tenkitli metni açıklanmaktadır. Öneminden dolayı bu fetvânın çeşitli tarihlerde meraklılarınca birçok yazma nüshaya kaydedilmiş olması ne kadar çok okunduğunu göstermektedir. Ancak, farklı nüshalara kaydedilmiş olması kelime ve ibarelerinde epey farklılığın oluşmasına sebep olmuştur. Bu sebeple sağlam bir metnin ortaya konulması için farklı yazma nüshaların incelenerek tenkitli metnin ortaya konulması gerekli olmuştur. İşte bu makale bu farkları gösterip sağlam bir metnin ortaya konulması amacıyla yazılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Bostanzade Muhammed Efendi, kahve, manzum fetva, tenkitli metin.

BOSTANZADE MEHMET EFENDI'S POETRY FATWA ABOUT COFFEE -CRITICAL TEXT

Abstract

Fatwas which had a legal aspect in the Ottoman were given were also given as poetry, and Turkish literature thus became the owner of an original genre. The explanation of fiqh issues in such an interesting way has led these fatwas to become valuable, and these fatwas have been carefully kept and recorded in poetry books. In the Ottoman period, fatwas were given in the form of prose in general, and giving them as poetry was seen as poetness of the sheikhulislam or mufti who gave the fatwa. It was observed that the sheikhulislam and other scholars who had a special place among the poets of the divan in the Ottoman Empire gave many verse fatwas in various dates. To date, around 60 poetry fatwas belonging to various sheikhs and mufti have been introduced by us,

* Prof. Dr.; Kırıkkale Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, meliacik63@kku.edu.tr

these are generally short poetry between 3-10 couplets. In this study, 64 couplet coffee fatwa editions which have brought a lot of noise in the period of Bostanzade Muhammed Efendi, where we have introduced poetry fatwas with two separate articles before, are critically introduced. This fatwa was recorded in writing copies by the enthusiasts on various dates due to its importance, and this was an evidence how much was read. However, the fact that it was recorded in different copies caused quite a difference in the words and phrases. For this reason, in order to reveal a solid text, it was necessary to reveal an critical text by scanning and examining different manuscripts. This article is written to show these differences and reveal a solid text.

Keywords: Bostanzade Muhammed Efendi, coffee, poetry fatwa, critical text.

Giriş

İslam dünyasında manzum anlatım biçimi, fikhî eserlerde de sıkça tercih edilen ve birçok İslam devletinde bu biçimde yüzlerce fikhî eser yazılan bir uygulama olmuştur. Bu biçimin tercih edilmesi genellikle asıl eserin manzum olması, müellifin şairliği ve ezberleme gibi sebeplere dayanmıştır. Şiir yoluyla anlatımın hukuki bir alan olan fetvâlarda da görülmesi ilgi çekici bulunmuş ve özellikle Osmanlı'da bu alanda bir gelenek oluşmuştur. Bu biçimin tercihi genellikle şiir yoluyla fetvâ veren şeyhülislâm veya müftünün şairliği ile açıklanabilirse de şairliği bulunan her şeyhülislâm veya müftü mutlaka manzum fetvâ vermiş değildir. Mesela mürettep divanı olan bir şeyhülislâm veya müftünün hiç manzum fetvâsı bulunmazken, şiirle az ilgilenmiş bir şeyhülislâm veya müftünün manzum fetvâ verdiği görülebilmektedir. Dolayısıyla, manzum fetvâ uygulaması öncelikle fetvânın nazmen sorulması, daha sonra da müftünün şairliğinin bulunması ile açıklanabilecek bir durumdur.

Manzum Fetvâ

Osmanlı Devleti'nde merkezde şeyhülislâm, vilayet ve kazalarda ise bu makama bağlı olarak görev yapan müftü ve kadılarca verilen fetvalar genellikle mensur verilmiş, bazen de manzum biçim kullanılıp, bunlar ise genellikle şairliği olan şeyhülislâm veya müftülerce verilmiştir. Osmanlı'da manzum fetvâlar genellikle 16.yüzyılın ortalarında vermeye başlanmış ve Ebussuud Efendi verdiği manzum fetvâlarla tanınmış, yüzyılın sonlarında ise Hoca Sadeddin Efendi ile oğul ve torunları bir aile geleneği oluşturmuştur. Manzum fetvâlar düzenli biçimde kaydedilmediğinden genellikle meraklılarınca çeşitli şiir ve fetvâ mecmualarına karışık yazılarak günümüze kadar gelebilmiştir. Manzum fetvâlar sanat yönünden fakir olmakla beraber, sadece vezin ve kafiyeden ibaret sıradan manzumeler de değildir. Bu fetvâlarda meselenin sorulduğu şeyhülislâm veya müftüye sanat değeri bulunan övgü ve iltifatlı sözler düzülmüştür. Manzum fetvâlar genellikle cedîd bahrinden feilâtün mefâilün feilün ve remel bahrinden feilâtün feilâtün feilün gibi kısa kalıplarla yazılmış, cevaplar tasannua girilmeden verilmiştir. Manzum fetvâ veren şeyhülislâmlardan birisi de Bostânzâde Muhammed Efendi'dir.

Bostanzade Muhammed Efendi

Fetvâları önemli sonuçlara sebep olmuş, manzum fetvâ vermekte de öne çıkmış bir şeyhülislâmdır. Kanunî devri alimlerinden Tireli Kazasker Bostan Mustafa Efendi'nin oğlu olup 1536'da İstanbul'da doğmuş, devrin bilginlerinden Arapzâde ve Kadızâde Efendilerden ve Gül Hoca Çelebi'den dersler alıp sonra mülâzim olmuş, ardından 40 akçe ile Eski İbrahim Paşa medresesi müderrisliğine atanmış, sonra Sahn-ı Seman, Yavuz Sultan Selim, Süleymaniye ve Edirne Selimiye medreseleri de dahil birçok medresede müderrislik yapmıştır. 1573'te Şam,

1575'te Bursa ve Edirne, 1576'da İstanbul kadısı, 1577'de Anadolu, 1580'de Rumeli kazaskeri, 1583'te Kahire kadısı olup 1587'de ikinci kez Rumeli kazaskeri olmuştur. 1589'da şeyhülislâm olup üç yıl sonra azledilmiş, aynı yıl üçüncü kez Rumeli kazaskerliğine getirilip bir yıl sonra ikinci kez şeyhülislâm olmuş, 1598'de vefat ettiği tarihe kadar beş yıl görev yapıp toplamda sekiz yıl şeyhülislâmlık yapmıştır. Şehzade Camii avlusunda medfundur. İlkleri yaşayan bir şeyhülislâm olup Osmanlı'da azilden sonra ikinci kez şeyhülislâm olma, kutsal gecelerde minarelerde kandil yakılması ve şeyhülislâmlara düzenli olarak belli miktarda arpalık verilmesi kendi döneminde gerçekleşmiştir. Sultan III. Mehmed'in takdirini kazanıp kendisine otuz mülâzemet kontenjanı tanınmış, müteakiben bu âdet şeyhülislâmlar için de âdet olmuştur. Devrinin siyasi olayları üzerine başta Hoca Sâdeddin Efendi olmak üzere birçok ünlü kişiyle ihtilâfa düşmüş, bunlar arasında kahve de bulunmuştur. Türkçe ve Arapça şiirler yazmış, *İhyâu Ulûmi'd-din*'i *Yenâbiu'l-yakîn fi-İhyâi Ulûmi'd-dîn* adıyla çevirmiş, *Mülteka'l-ebhur*'u şerhetmiş, Kanunî için yazdığı mersiye çok beğenilmiştir (A.Rıfat, s.33; İpşirli, 1992, s.311)

Bostânzâde Muhammed Efendi, Osmanlı'nın zirve yüzyılına damga vurmuş birkaç şeyhülislâmdan birisi olup o dönemde fiki hükümü için sert tartışmaların yaşandığı kahve hakkında verdiği manzum fetvâ ile bu meseleyi çözmüştür.

Kahve

16.yüzyılda çok geniş bir alana yayılan Osmanlı topraklarında tütün, kahve, esrar, afyon, berş, boza gibi keyif verici içeceklerin hükmü hakkında birçok fetvâ verilmiştir. Bunlardan kahve ve tütün yaklaşık aynı tarihlerde Osmanlı topraklarına girmiş ve haram mı helal mi olduklarına dair şeyhülislâm veya müftülere yüzlerce soru sorulup karşılığında birbirine zıt cevaplar alınabilmiş, hacimli eserler yazılarak hükümleri açıklanmıştır. Arapça bir kelime olan kahve, bâde yani şarap anlamına gelip, iştahı kestiği için bu manayı almış ve bugünkü anlamı da ehl-i keyf kimselerce verilmiştir (Asım, 1305, s.911). Kahve önce Habeşistan'da yiyecek olarak ortaya çıkmış, Yemen'de 15. yüzyılın başlarında tanınıp sonra içecek olarak yaygınlaşmış, 16. yüzyılın başlarında Mekke, ardından Kahire'ye, yüzyılın ortalarında da İstanbul'a gelip, 17. yüzyılın ortalarında Avrupa'ya ulaşmıştır (Bostan, 2001, s.202). Osmanlı'da kahve hakkında 16.yüzyılın sonlarında Şeyhülislâm Bostanzade Muhammed Efendi suali ile birlikte 64 beyit tutan kahve fetvâsını vermiş ve kahvenin caiz olmaktan başka bazı faydaları da bulunduğunu bildirmiştir. Bu tarihe kadar kahve hakkında genel olarak olumsuz bir kanaat mevcut olup müftülerin farklı görüşleri bulunmaktadır.

Osmanlı fetvâlarında kahve genellikle caiz görülmüştür. Ancak, Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin fetvâlarında olduğu gibi bazı fetvâlarda, kahveyi fasıkların oyun ve eğlence aleti olarak içtiklerinden bahisle, içilme yer ve şeklinden dolayı mekruh veya haram olduğu söylenmiş, zihin ve hazım açıcı olarak kullanmanın da uygun olmadığı bildirilmiştir. Aynı şeyhülislâm bir başka fetvâsında ise uykuyu giderme, zihni açma ve ibadete yardımcı olma amacıyla kahvenin helal olduğunu; ancak fasıkların içtiği şekilde oyun ve eğlence olarak içilmesinin helal olmadığını bildirmiştir.

Şeyhülislâm Bostanzade Muhammed Efendi ise 64 beyitlik manzum fetvâsında kahvenin caiz olmak şöyle dursun, birçok faydasının bulunduğunu tıbbi delilleri de göstererek beş madde hâlinde açıklamıştır. Bu fetva, toplumun önemli bir sorununa çözüm olmak üzere sorulduğu ve cevaplandırıldığı için tüm deliller maddeler hâlinde sıralanmıştır. 12 beyitlik soru kısmını İştihli Vaiz Emir Efendi sormuş ve şüphelerini art arda sıralamış, cevap kısmında ise bunlara ayrıntılı

cevaplar verilmiştir. Eski tıp anlayışındaki sıcak-yaş, kuru-soğuk gibi, gıdaların fiziksel özellikleri de dile getirilerek kahvenin neden caiz ve faydalı bir içecek olduğu açıklanmıştır. Bu fetva verildiğinde kahve hakkındaki tartışma ve ihtilaflar büyük ölçüde sona ermiştir. Her ne kadar kahve hakkında farklı görüşler olsa da, bu fetvada onlara tek tek cevap verilip şüpheler giderilmiş, hatta bazı beyitlerde kınayıcı bir üslup kullanılmıştır. Bu fetvanın yurt içi ve yurt dışında birçok nüshası olup bu da çok okunduğunu göstermektedir. Bu fetva, Bostanzade Muhammed Efendi'nin şairlik gücünü göstermesi bakımından da önemli olup güçlü bir şair olan Emir Efendi'nin beyitlerine aynı ustalıkla cevaplar vermiştir. Bu fetva, nüsha farklılıkları incelenerek bu çalışmada tenkitli metniyle birlikte ortaya konulmuştur. Şiir ve fetvâ mecmualarında pek çok kaydı bulunan bu fetvânın sağlam bir metnin ortaya konulması gerekli görüldüğünden böyle bir çalışma yapılmıştır. Ayrıca fetvanın tümünün günümüz Türçesiyle açıklaması da verilmiştir. Seçilen dokuz nüsha üzerinde hazırlanan tenkitli metin aşağıda gösterilmektedir:

Fetvâ fi-hakki'l-kahve^{1, 2, 3}

feilâtün mefâilün feilün

Müfti-i müşkil-i⁴ savâb u hatâ
 Mesned-ârâ-yı mahfil-i fetvâ
 Müşkilüm var cenâbuna geldüm
 Eyledüm⁵ hazretünden istiftâ
 Kahvenün hull u hürmetinde meger
 Bir iki şübhe ârız oldı bana
 Evvelâ hey'et-i idâresidür
 Ehl-i meclis⁶ içinde hamr-âsâ
 5 Sâniyâ sekri⁷ var humâra şebîh
 Sâlisâ berd ü yübsidür⁸ tab'â
 Bârid ü yâbisün müdâvemetin
 Bedene key zarar dimiş hükemâ
 Râbi'â muhtemeldurur sâkî
 Kâsesine harâm ide ilkâ⁹

¹ Esas alınan nüsha: **N1**: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, demirbaş nr. 005653,79b-80a Mecmûatü'l-fevâid fi'l-fıkh (64 beyit). Diğer nüshalar:

N2: Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 4455, 107b-108a (64 beyit).

N3: M illi Kütüp. 06 Mil Yz A 4218, 142a-b (56 beyit).

N4: M illi Kütüp. Adnan Ötüken İl Halk Ktp. 06 Hk 3756, vrk97b-98a (61 beyit).

N5: M illi Kütüp. Adnan Ötüken İHK, 06 Hk 3867, 60a-b (64 beyit).

N6: Milli Kütüp. AÖ İHK 06 Hk 2108, 55b-57b (63 beyit).

N7: Süleymaniye YEK Esad Efendi 3463, 49a-b, 50b, 51a (61 beyit).

N8: Süleymaniye YEK Ali Nihat Tarlan 181, 294b-295a (63 beyit).

N9: 07 Tekeli 869, 72b (57 beyit).

² Suâlu min-hakikati'l-kahve: N4, N7

³ Su'al-i Emîr Efendi: N6

⁴ Müfti ü müşkil ü :N9

⁵ Eyledüm: N3.

⁶ meclis-i fisk: N3, N4, N5, N6, N7, N8, N9.

⁷ sekri de: N5

⁸ yübsdür: N3; yâbisdür: N7, N8; berdü yâbis ü N9.

⁹ ile ilkâ: N4; mülkâ: N7.

- İhtilât¹⁰ eylese harâm u halâl¹¹
 Hürmeti cânibinedür fukahâ¹²
 Hâmisâ zemme bâis olmuşdur¹³
 Her ne meclisde kim içe¹⁴ zurefâ
 10 Budurur şübhem evvel ü âhir
 Eylere¹⁵ bir bir anı istiksâ¹⁶
 Her ne denlü cevâb¹⁷ zâhir ise
 Bana oldı setîr ü nâ-peydâ
 Hâme-i lutfunile sultânüm
 Umaram idesin anı imlâ¹⁸
- Cevâb-ı Evvel**¹⁹
 Dinle ey sâ'il-i savâb u hatâ
 Müşkil-endâz-ı mahfel-i ulemâ²⁰
 Kahve²¹ hakkında zikr olan şübehât
 Vehmdür²² cümlesi medâr-ı²³ riyâ
 15 Evvelâ hey'et-i idâre dimek
 Cehle dâ'ir kelâm-ı bî-ma'nâ
 Hey'et-i meclise olaydı²⁴ eger
 Zerrece i'tibâr-ı²⁵ şer'-i 'alâ
 İçdügün kâse kâse şerbetler
 Cümlesi hep harâm olurdu²⁶ sana
 Fahr-ı âlem ki hüccet-i Hakkdur
 Fi'li de kavli gibidür nassâ²⁷
 Ya'nî mastûrdur²⁸ Sahîhaynda²⁹
 Bir gün ol pâdişâh-ı her dü-serâ
 20 Lebeni toldurup sâfi kadehe³⁰
 İtdi ashâb-ı suffeye iskâ
 Sünnet olmuşdurur bu vaz'-ı hasen

¹⁰ İhtiyât: N6.

¹¹ halâl u harâm: N3, N4, N7.

¹² fetvâ: N4, N7.

¹³ Olmakdur: N5.

¹⁴ ..hem içer: N4, N7; içer: N5; ola:N8.

¹⁵ eyledüm: N3, N4,N7; idelüm: N6.

¹⁶ İstiftâ: N5.

¹⁷ cevâbı: N4, N8.

¹⁸ idesiz anı iclâ: N3; N4, N7'de bu beyit yok.

¹⁹ Cevâbu min-cânibi'l-müfti Bostanzâde Efendi N1; N4, N7; Cevâb N5; Cevâbu Bostanzâde rahmetu'llahi aleyh N6.

²⁰ Fuzalâ: N6; hükemâ:N8.

²¹ Kahvenün N9.

²² Vehmîdür: N4, N7.

²³ medârı: N1; medâr-ı: N3, N4, N5, N6.

²⁴ meclis olaydı:N8.

²⁵ İ'tibâr mı iderdi: N8.

²⁶ olaydı: N4, N5, N6, N7, N8, N9.

²⁷ N4, N7'de bu beyit yok.

²⁸ Mastûrdurur: N5.

²⁹ Buhârîde: N4, N7.

³⁰ Leben-i sâf doldurup kadehe: N3; Leben-i sâfi toldurup kadehe: N4, N5, N6, N7, N8, N9.

İder ümmet olan anı³¹ icrâ
 Ehl-i meclis tenâvül eyler iken³²
 Etse tagyîr-i vaz' u şekl ammâ
 Ya'nî sekrâna eyleyüp³³ teşbîh
 Kendüyi herze-gûy u³⁴ herze-derâ
 Ana lâbüd harâm olur su dahi
 Niyyeti bed olursa³⁵ hamr-âsâ

Cevâb-ı Sâni³⁶

- 25 Sâniyâ sekr³⁷ var dimen buna sen
 Mest ü³⁸ lâ-ya'kılânedür bu edâ
 Tecrîbe ile kim³⁹ yakîniyyât
 Ekseri tecribeyledür şer'â⁴⁰
 Bize ilm-i yakîn⁴¹ gelmişdür⁴²
 Zerrece sekri olmaya kat'â

Cevâb-ı Sâlis⁴³

- Şübhe-i sâlisün degil vârid
 Katı bâridce sözdurur⁴⁴ hakkâ⁴⁵
 Bârid ü yâbis olmadan bir şey
 Hâşa lillah harâm ola⁴⁶ zîrâ⁴⁷
 30 Kimi hârr u kimisi yâbisdür⁴⁸
 Mütenâvil olan cemî'-i gıdâ
 Kahvenün nef'i⁴⁹ key⁵⁰ müşâheddür
 Zıkr idem bir ikisin icmâlâ⁵¹
 Evvelâ balgamı izâle ider
 Eridür⁵² mahv ider komaz aslâ
 Gaseyânile kay'a mâni'dür⁵³

³¹ ümmetleri bunı: N4, N7.

³² ...eyledüğün: N5.

³³ Eylese: N2, N4, N7, N9.

³⁴ herze-gû vü N8.

³⁵ olunca N9.

³⁶ N1

³⁷ sekri: N4, N5, N7, N8.

³⁸ Katı: N3, N4, N5, N6, N7, N8, N9.

³⁹ ki N9.

⁴⁰ N3'te bu beyit yok.

⁴¹ ilm-i yakîni: N4, N7, N9; ilme'l-yakîn: N6

⁴² yetmişdür: N8

⁴³ N1

⁴⁴ Katı bâridcedür bu söz N8.

⁴⁵ kat'â: N5.

⁴⁶ zarar vire: N6, N9.

⁴⁷ N3'te bu beyit yok.

⁴⁸ Kimi bârid kimisi yâbisdür: N2, N3, N6, N9; Kimi hârr u kimisi bâriddür: N4, N7; yâbisdurur: N5.

⁴⁹ N5'te bu kelime yok.

⁵⁰ kim: N6.

⁵¹ Bir ikisin diyelüm N2, -diyem ben N8; Bir ikisin zıkr idelüm N3, N5, N9; Diyelüm bir ikisin N4, N7. Birisin zıkr idelüm N6

⁵² Eridüp: N3, N6, N8.

⁵³ Gaseyân ile kay'ı dâfi'dür: N4, N7; Gaseyân ile kayya nâfi'dür N8, N9.

- Hem haşâda⁵⁴ olan riyâha⁵⁵ devâ⁵⁶
 Nef'i vardur dimiş bevâsıradan⁵⁷
 Dahi kulunca vü nevâsirenden⁵⁸
- 35 Yâ cereb ola göz kapağında
 Kızarup nite kim gül-i hamrâ⁵⁹
 Yâ belâ-yı remed ki ana devâ
 Olmaya bir tarîk ile⁶⁰ cânâ⁶¹
 Şol⁶² baş ağrısı kim⁶³ anun sebebi⁶⁴
 Zahmet⁶⁵ ü şiddet ü harâret ola⁶⁶
 Kat' ider cümle-i rutûbâtı⁶⁷
 Nef'i var ağza dîr dahi⁶⁸ hükemâ⁶⁹
 Gözin açmağa kâdir olmaya hiç⁷⁰
 Geze âlemde şöyle nâ-bînâ⁷¹
- 40 Mütêsâid olup⁷² buhâr-ı redî⁷³
 Bürüyüp kala yâ dimâğını mâ⁷⁴
 Gözin açdırmaya⁷⁵ hücûm-ı sebel
 Elif-i kâmetini⁷⁶ ide dü-tâ
 Çâresi dahi⁷⁷ kahve içmekdür
 Kahve olur⁷⁸ ana ilâc u şifâ⁷⁹
 Kahve iç kahve dâfi'-i gamdur
 Vire saykal dimâğa akla cilâ⁸⁰
 Sehere⁸¹ bâ'is olması başka
 Mahz-ı lutf-ı Hudâ dimiş sulehâ
- 45 Kahvenün iki kısmını diyeyin⁸²

⁵⁴ Hayâda: N7, N8.

⁵⁵ ziyâda: N8.

⁵⁶ Hem hayâda: N4.

⁵⁷ Bevâsıra: N3, N5, N6, N7; bevâsıra hem: N4, N9.

⁵⁸ Dahi kulunca bir esîr-i belâ: N2, N3, N5, N6, N8, N9; ey esîr-i belâ: N4, N7. N5'te 35. beyit.

⁵⁹ N2, N5, N6'da 37. beyit. N4, N7'de bu beyit yok.

⁶⁰ Tarîkile: N2, N4, N6.

⁶¹ N2, N5'te 38. beyit; ciddâ: N3; kat'â: N6, N9.

⁶² Şu: N8.

⁶³ Baş ağrıları ki N9.

⁶⁴ Şu baş ağrıları k'anun sebebi: N6.

⁶⁵ Hiddet ü: N5, N6, N9.

⁶⁶ N2, N5, N6'da 36. beyit; N3'te 29. beyit; N4'te bu beyit yok.

⁶⁷ N2, N9'da 34. beyitin ilk mısraı. N3, N4, N6, N7'de 38/1 ile 33/2 bir beyit; cümleten rutûbâtı: N4, N7, N8.

⁶⁸ ağrıya dimiş: N7; ağza dimiş: N8; agza dahi dîr N9..

⁶⁹ N2, N3, N9'da 33. beyitin ikinci mısraı. N5'te 34. beyit. N7, N9'da 33/1 ile 38/2 bir beyit.

⁷⁰ açmışa kâdir olmaya hem N9.

⁷¹ N2'de 39. beyit.

⁷² Ola: N2.

⁷³ denî: N6.

⁷⁴ N2 40, N3 39-40 beyit yok; kaplaya dimâğını mâ N2; kaplaya dimâğını tâ N4, N5, N7, N8; bağlasa dimâğını mâ N6.

⁷⁵ açdırmayup: N6.

⁷⁶ Tâ elif kâmetini: N4, N7; Ol elif kâmetin ide dü-tâ: N8.

⁷⁷ Çâre-i def'i: N4, N6, N7, N8. Çâresi kahve def'i içmekdür: N5; çâresi def'i N9.

⁷⁸ Kahvedurur: N6, N9.

⁷⁹ devâ: N5, N8, N9.

⁸⁰ N4, N7, N9'da bu beyit yok.

⁸¹ şöhre: N4, N7; N8: seher "hâ" ile yazılmış.

⁸² Kahvenün iki kısmını dahi sen: N2, N3, N4, N5, N6, N7, N8, N9.

- Berd ü yübsile⁸³ muttasıf sanma
 Ol ki kışriyyedür⁸⁴ anun şânı
 Bârid u yâbis olmadur tab'â⁸⁵
 Ol ki bünniyyedür⁸⁶ anun tab'ı
 Hârrdur gâyetile itme çirâ⁸⁷
 İ'tiyâd⁸⁸ olıcak tenâvüline⁸⁹
 Hârr olan nâfi' olmadur⁹⁰ tab'â⁹¹
 Bâ-husûs eyle⁹² tabh ola bünni⁹³
 Kalmaya anda zerre katre-i mâ⁹⁴
 50 Ya'nî kim⁹⁵ sâf ola⁹⁶ küdüretden
 K'ola⁹⁷ fincân içinde hulk-nümâ⁹⁸
 Hiç nazîr ü⁹⁹ adîli olmaz anun
 Şîr ü¹⁰⁰ hurmâ olursa da meselâ

Cevâb-ı râbi'¹⁰¹

- Şübhe-i râbi'ün acibdür kim¹⁰²
 Ola âkil olana hâtır-sâ¹⁰³
 Vehm-i mahz ile kankı mezhebde¹⁰⁴
 Buna tasrîh ola yâhûd îmâ
 Ki i'tibârât-ı¹⁰⁵ vehmile bir şey'
 Yâ harâm u halâl¹⁰⁶ ola¹⁰⁷ hâşâ
 55 Misk¹⁰⁸ ü 'ôd u zübâd u 'anberdür¹⁰⁹
 Gâlibâ içine olan mülkâ¹¹⁰
 Buna şâhid yeter¹¹¹ müşâhedemiz

⁸³ Bir dutup eyle: N1; Bir diyüp ana: N5; Berd ü yübüsetile: N7; Habs tab'ile: N8.

⁸⁴ kışrîdurur: N2, N5, N9.

⁸⁵ Bu beyit N6'da yok.

⁸⁶ bünnîdurur: N5, N6, N9.

⁸⁷ mirâ N3; sezâ N9.

⁸⁸ İ'tibâr: N5, N9; İ'tidâl:N6.

⁸⁹ Tenâvülile: N6.

⁹⁰ oladur: N6.

⁹¹ tıbbâ: N7; zannâ:N8

⁹² Bâ-husûsiyle: N4, N7; abile: N5; âb ile olan tabh ol: N8

⁹³ Bâ-husûs ide tabhun âdâbi: N6.

⁹⁴ Kalmaya anda katre zerre-i mâ: N4; Kalmaya zerre denlü katre mâ: N6; Kalmaya anda bir katre zerre-i mâ: N7.

⁹⁵ Ki: N3; 49-51 beyitler N9'da yok.

⁹⁶ Ya'nî sâfî ola: N5, N6, N8.

⁹⁷ ki ola: N3; Ola: N4.

⁹⁸ cilve-nümâ: N3, N4, N5, N6, N7; Kim ola kâse içre cilve-nümâ: N8.

⁹⁹ nazîri vü adîli: N5; nazîr ü adîl olmaz ana: N6.

¹⁰⁰ yüsr-i: N6.

¹⁰¹ N1

¹⁰² Ki: N3.

¹⁰³ hâtıra-sâ: N4, N7, N8.

¹⁰⁴ Mezhebdür: N5.

¹⁰⁵ İ'tibârât-ı: N8.

¹⁰⁶ halâl u harâm: N4, N5; Ya halâl u ya harâm: N7; Ne harâm u halâl: N8.

¹⁰⁷ Tâ harâm ola diye: N6

¹⁰⁸ Müşg: N3, N5.

¹⁰⁹ Anberden: N4, N7.

¹¹⁰ Gâliye içine ola mülkâ: N4, N7.

¹¹¹ şâhiddür N9.

Var yürü eyleme yavuz¹¹² da'vâ¹¹³
 Mat'am u meşrebinde her kişiye¹¹⁴
 Mü'mine hüsn-i zandurur ahrâ¹¹⁵

Cevâb-ı hâmis¹¹⁶

Hâmisâ zemme¹¹⁷ olması bâ'is¹¹⁸
 Degil aslâ müsellemlü'l-fehvâ
 Lutf u hulkı olan kimesneye bil¹¹⁹
 Kahve içmekdurur¹²⁰ hemîşe safâ
 60 Arturur lutfını ziyâde¹²¹ ider¹²²
 Lutf u ihsân olur ol olduğu câ¹²³
 Habs tab'ı¹²⁴ olan velî¹²⁵ her-bâr
 Her ne mevzi'de kim ide¹²⁶ me'vâ
 Zehr-i kâtil olur kelâmı anun
 Hayra¹²⁷ açmaz dehen çün ejderhâ¹²⁸
 Varise zerre denlü aklun eger
 Yürü var kılma yok yere da'vâ¹²⁹
 Göz yumup kimse¹³⁰ zemmini itme
 Söyleme bulduğun ale'l-ımya
 Budurur sözüm evvel ü âhir
 Temme bi'l-hayri hâzihi'l-fetvâ¹³¹

Şeyhü'l-İslâm müfti'l-enâm Bostanzâde Muhammed Efendi Hazretlerinin kahve hakkında vârid fetvâ-ı şerifleridir.¹³²

KAHVE HAKKINDA FETVÂ

Ey müşkülâtı çözen, fetvâ makamını süsleyen müftü, bir müşkülüm için sana fetva sormaya geldim. Kahvenin haram veya helal oluşunda bende bir iki şüphe oluştu. Birinci şüphe, mecliste tıpkı şarap gibi döndürülüp içilme şeklindedir. İkincisi, şarap gibi sarhoşluk veriyor. Üçüncüsü, tabiatça soğuk-kuru olup hekimler ise buna devam etmenin bedene çok zararlı olduğunu söylemişlerdir. Dördüncüsü; fakihler, onu sunan saki içine haram şey katıp haramla helal

¹¹² kuru: N8.

¹¹³ İtme beyhûde var yürü da'vâ:N2; İtme sen hiç ana yürü da'vâ: N4, N7; Yürü var itme beyhûde da'vâ: N6,N9.

¹¹⁴ Mat'amın meşrebinde her kişün: N6.

¹¹⁵ N3'te 56-57, N9'da 57. beyit yok.

¹¹⁶ N1

¹¹⁷ Zemmesi: N3.

¹¹⁸ bâis olmakdur: N5; bâis olmasını: N6, N8, N9.

¹¹⁹ Lutfi tab'ı olan kimesne bilür N6; Lutf-ı tab'ı olan kimesnelere.

¹²⁰ içmek virür: N3, N4, N6, N7, N9.

¹²¹ lutfını hemîşe ziyâde: N2; Arturup lutfını kerimün ol N6, N9.

¹²² Arturup lutfını keremler idüp: N4, N7; Arturup lutfile keremler ider: N5; Oturup lutfile keremler ider: N8.

¹²³ Kân-ı ihsân olur olduğu câ N6, N9; N3'te bu beyit yok; mâ:N8.

¹²⁴ Nefsi: N3; Habs u tab'ı: N4; hüsn-i tab'ı: N6.

¹²⁵ olanlara N9.

¹²⁶ vaz'ı kim idine: N6.

¹²⁷ gayra: N6.

¹²⁸ N3'te bu beyit yok.

¹²⁹ Bu beyit sadece N4, N7'de var.

¹³⁰ Kimsenün N7; kimseye dehen açma N9.

¹³¹ hâhüna'l-fetvâ N8.

¹³² N2; Bostanzâde Efendi rahmeten vâsiaten rahmetullahi aleyh N7; İslambolda İştıplı vâiz Emîr Efendi su'âl idüp Botanzâde Müfti Efendinin cevâbidur N8.

karışmış olabilir düşüncesiyle haramlığı yönünde görüş belirtmişlerdir. Beşincisi, onun naziklerce içildiği meclisler sürekli ayıplanmıştır. Şüphelerim bunlardır ki hepsini tek tek saydım. Cevabı her ne kadar açık ise de bana gizli kaldı. Ey sultanım, senin lütfedip onları kaleminle yazmanı ümit ediyorum.

Birinci cevap: Ey doğru mu yanlış mı سوالini sorarak ulema meclisine bu müşkülü atan! Kahve hakkındaki şüphelerin hepsi bir vehim ve gösterişten ibarettir. Evvela, mecliste döndürülerek içiliş şekli demek cehli gösteren bir boş söz olup eğer yüce şeriat meclisteki döndürülüş şekline zerre kadar itibar etseydi içtiğin içeceklerin hepsi haram olurdu. Hakk'ın delili ve iki cihan şahı o yüce Resul'ün, bir gün saf sütü kadehe doldurup ashâb-ı suffeye içirdiği Sahihayn adlı kitapta geçmekte olup sünnet olan bu güzel adeti de onun ümmeti icra eder. Ama, meclistekiler bu yeme içmeyi kötü niyetlice şarap gibi düşünerek sarhoşça ve aykırı biçimde hareket ederek yaparsa şüphesiz ki ona su bile haram olur.

İkinci cevap: İkinci olarak, senin bunda sarhoşluk var demen sarhoşça ve akılsızca bir tavidir. Yakın bilgileri tecrübeyle olduğu ve bize de ilm-i yakîn geldiğinden onun zerrece sarhoşluğu yoktur.

Üçüncü cevap: Üçüncü şüphen gerçekten hiç olmaz, çok soğuk bir sözdür; hâşâ ki bir şey soğuk-kuru olmakla haram olsun. Çünkü, yenilip içilen gıdaların çoğu soğuk ve kurudur. Kahvenin görülen birçok faydasından bir ikisini kısaca söyleyeyim. Evvela balgamı eritip yok eder, mide bulantısı ve kusmayı önler, karındaki yelleri giderir, basurlara, kulunca, nasura, göz kapağında çıkan kıpkızıl uyuya ve iltihaba çok iyi gelir. Sebebi şiddetli ateş olan baş ağrısını ve bütün nemleri keser. Hekimler, ağıza da faydası var demiştir. Gözü hiç açmadan ortada kör gibi gezdiren, kötü kokunun dimağa çıkmasıyla beli büken bulanık görme hastalığının da ilacı ve çaresi kahve içmektir. Kahve iç, kahve kederi giderir, dimağı ve aklı parlatır. Uykusuzluğa sebep olması başkadır; o, salihlerce Allah'ın bir lütfu olarak görülen bir durumdur. Kahveyi soğuk-kuru diye bilme; sana onun iki kısmını anlatayım:

Kabuklu olduğu için tabiatçe soğuk-kuru, Yemen'e mahsus bir ağaçtan olduğu için de çok sıcaktır, öyleyse niçin deme. İçmeye alışınca tabiatçe sıcak faydalı olur. Özellikle iyi pişir ki bünnî olsun, zerre kadar su damlası kalmasın, saf ve koyulaşmış fincân içinde cilve gösterebilir. Artık, süt ve hurmâ bile onun eşi benzeri olamaz.

Dördüncü cevap: Dördüncü şüphen akla ziyan bir şüphe olup hangi mezhepte sırf vehimle bir şeyin haram veya helal olmasına bir açıklama veya ima vardır? Onun içine atılan galiba misk ü anber ve öddür ki buna bizim tanıklığımız yeter. Öyleyse yürü git, kötü düşünme; kişinin yemesinde içmesinde mümine yakışan, hüsnüzdandır.

Beşinci cevap: Beşinci olarak, ayıplamaya sebep olması aslâ kabul edilebilecek bir şey değildir. Bil ki, iyi huylu kimseye kahve içmek daima saflık ve güzellik verir, bulunduğu yerde iyilik ve güzellik olur. Lâkin, kötü huylu bulunduğu yerde devamlı zehirli sözünü kusar, ejderha gibi olan ağzını hiç hayra açmaz. Eğer zerre kadar aklın varsa yürü git boş yere dava yapma; gözü kapalı kimseyi ayıplama; bulduğunu körü körüne söyleme. Benim sözüm baştan sona budur ki, bu fetva güzelce bitti.

Şeyhülislâm Bostanzâde Muhammed Efendi'nin kahve hakkındaki fetvasıdır

Sonuç

Önce Habeşistan'da yiyecek olarak, daha sonra da Yemen'de içecek olarak ortaya çıkan ve yaygınlaşan, müteakiben Mekke ve Kahire, 16. yüzyılın ortalarında İstanbul ve 17. yüzyılın ortalarında da Avrupa'ya ulaşan kahve, Osmanlı'da 16.yüzyılda fihhi hükmü bakımından tartışmalara sebep olmuş ve birçok zıt görüş ortaya atılmış bir içecektir. Nihayet Şeyhülislâm Bostanzade Muhammed Efendi suali ile birlikte 64 beyit tutan kahve fetvâsını vererek kahvenin caiz olduğunu bildirmekle kalmamış, birçok faydasını da ortaya koymuştur. Kahve, Osmanlı fetvâlarında genellikle caiz görülmüş, fakat Şeyhülislâm Ebussuud Efendi vb. müftülerin

fetvâlarında günahkârların oyun ve eğlence aleti olarak içtiğinden bahisle, sırf içilme yer ve şekli sebebiyle mekruh veya haram sayılmış, zihin ve hazım açıcı olarak içilmesinin de caiz olmadığı belirtilmiştir. Böyle olmakla beraber, aynı müftülerin uyku giderme, zihin açma ve ibadete yardımcı olma gibi sebeplerle kahveye cevaz verdikleri de görülebilmektedir.

Bostanzade Muhammed Efendi 64 beyitlik manzum fetvâsında kahvenin faydalarını tıbbi deliller de göstererek beş madde hâlinde açıklamış ve toplumun önemli bir sorununa çözüm bulmuştur. 12 beyitlik soru kısmında kahveyle ilgili şüphelerin sıralandığı fetvada eski tıp anlayışı ortaya konularak gıdaların fiziksel özellikleri gösterilip kahvenin caiz ve faydalı bir içecek olduğu gösterilmiş, kahve hakkındaki farklı görüşlere kınayıcı bir üslupla cevap verilmiştir. Bu fetvanın yurt içi ve yurt dışında yüze yakın nüshasının bulunması bu konuya olan ilginin büyüklüğünü göstermektedir. Bu manzumenin nüshalarının çok olması, nüsha farklılıklarının gösterilmesini önemli hâle getirdiğinden bu çalışmada önce tenkitli metin verilmiş ve buna dayalı olarak 64 beyit açıklanmıştır.

Kaynaklar

- Açıkgöz, N. (1999). *Kahvename*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ahmet Rıfat (tsz). *Devhatü'l-Meşâyih maa Zeyl*, İBB Atatürk Kitaplığı, MC_Osm_O.00217.
- Atar, F. (1995). “Fetvâ”, *Diyanet İslâm ansiklopedisi*, C.XII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, s. 486-496.
- Atayi, Nevizade. (1989). *Hadaiku'l-hakayık fi-tekmileti 'ş-şakâik*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Eliaçık, M. (2017). Hocaşâde Muhammed Efendi'nin manzum fetvâları. *JOHS*, 10/XXXI, 71-82. <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1119>.
- İpşirli, M. (1992) “Bostanzâde Mehmed Efendi”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.XII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, s. 311.
- Mütercim Asım. (1305). *Kamus tercümesi*. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye.

Yazma Eserler

- Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, demirbaş nr. 005653, Mecmûatü'l-fevâid fi'l-fikh.
- Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 4455; 06 Mil Yz A 4218.
- Millî Kütüphane Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 3756; 06 Hk 3867, 06 Hk 2108.
- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi. Esad Efendi 3463; Ali Nihat Tarlan 181; 07 Tekeli 869.

Extended Abstract

In the Islamic world, poetry narration is an application that is frequently preferred in fiqh works and hundreds of fiqh works are written in this form in many Islamic states. The choice of this form is generally due to the main work and the author being poetry; memorization is also in question. It is interesting to see narration through poetry in fatwas, which is a legal field, and a tradition has been formed in this field especially in the Ottoman Empire. Although the preference of this form can usually be explained by the poetry of the sheikh, or mufti, who gave fatwa through poetry, not all the sheikhs and mufti who had poetry gave poetry fatwa. Therefore, the application of verse fatwa is a situation that can be explained first by the asking of the fatwa, and later by the poetry of the mufti.

In the Ottoman State, sheikhs in the center, and in the provinces and accidents, fatwas given by the mufti and qadis working under this authority were generally prose given. In the Ottoman State, sheikhs in the center, and in the provinces and accidents, fatwas given by the mufti and qadis working under this

authority were generally given; but sometimes poetry was given, and this generally belonged to the sheikhulislam or mufti who were poets. In the Ottoman period, verse fatwas started to be given in the middle of the 16th century and Ebussuud Efendi was known for the verse fatwas he gave, and at the end of the century Hoca Sadeddin Efendi and his sons and grandchildren formed a family tradition. While poetry fatwas are poor in terms of art, they are not just ordinary poems that consist of prosody and rhyme. In these fatwas, praise and compliment words with art value to the sheikh al-Islam or mufti, which asked the question, were corrected. One of the sheikh al-Islams giving verse fatwa is Bostanzâde Muhammed Efendi.

Bostanzade Muhammed Efendi is a sheikh al-Islam, whose fatwas have caused important results and has been prominent in giving verse fatwa. In 1589, he was a sheikh and was dismissed three years later, he was brought to Rumeli kazasker for the third time in the same year, he became a second sheikh for a second time, and he served five years until he died in 1598, and he was a sheikh in total for eight years. It was a sheikh, who lived the firsts, becoming sheikh the second time after the dismissal in the Ottoman Empire, burning oil lamps in minarets at holy nights, and giving a certain amount of arpalık to the sheikh. Upon the political events of his period, he fell into conflict with many famous people, especially Hodja Sâdeddin Efendi, and coffee was also found among them. He was one of the few sheikhs who marked the peak century of the Ottoman Empire and solved this problem with the verse fatwa he gave about coffee, where he had a hard discussion about his legal rule at that time.

Coffee. Many fatwas were given about the provision of enjoyable beverages such as tobacco, coffee, cannabis, opium, berş, boza in the Ottoman lands spread over a wide area in the 16th century. Of these, coffee and tobacco entered the Ottoman territory on the same date, and hundreds of questions were asked to the sheikh or mufti that they were forbidden or halal. In return, opposite answers were obtained; voluminous works were written and the provisions were explained. Coffee first emerged as food in Abyssinia, was recognized in Yemen at the beginning of the 15th century and then expanded as a beverage, came to Mecca in the early 16th century, then Cairo, and to Istanbul in the middle of the century, and reached Europe in the middle of the 17th century.

In the late 16th century about the coffee in the Ottoman Empire, Şeyhülislâm Bostanzade Muhammed Efendi gave the coffee fatwa, which kept 64 couplets together with the question, and stated that there were some other benefits besides being permissible. Until this date, there is a generally negative opinion about coffee and muftis have different opinions. Coffee was generally permissible in Ottoman fatwas. However, in some fatwas, as in the fatwas of Şeyhülislâm Ebussuud Efendi, it is said that it is makruh or haram because of the place and shape of drinking, because of the place and form of drinking.

Şeyhülislâm Bostanzade Muhammed Efendi, on the other hand, explained that there are many benefits in the 64 couplet verse poem fatwa, showing that it has many benefits, as well as medical evidence. Since this fatwa was asked and answered to solve a major problem of the society, all the evidences items were listed as items. Emir Efendi, who is from İştîp, has asked the question of 12 couplets and listed his doubts one after another, and in the answer part, detailed answers were given to them. The physical properties of foods such as hot-age, dry-cold in the understanding of old medicine are also explained, and why coffee is a permissible and useful drink.

When this fatwa was given, the discussions and disputes about coffee have ended to a great extent. Although there are different opinions about coffee, they were answered individually and doubts were eliminated in this fatwa, and even in some couplets, a condemning style was used.

There are many copies of this fatwa in Turkey and abroad, which shows that it has been read a lot. This fatwa is also important in terms of Bostanzade Muhammed Efendi's poetry power and he gave the same expert answers to the couplets of Emir Efendi, a powerful poet. This fatwa and duplicate differences were examined and put forward in this study together with the criticized text. Such a study has been carried out since it is necessary to reveal a solid text of this fatwa, which has many records in poetry and fatwa magazines. In addition, the description of the entire fatwa in Turkish is given. The criticized text prepared on nine selected copies is shown below.